

KOVÁCS ISTVÁN Államférfi vagy dezertőr

Edward Rydz-Śmigły születésének
125. évfordulójára

Az idei lengyel eseménynaptár 2011. március 11-ét Edward Rydz-Śmigły marsall születésének 125. évfordulójaként jelöli. Okot erre az adhatott, hogy az 1930-as évek második felében Lengyelország legnagyobb tekintélynek örvendő katonai vezetője volt. Tanulságosan tragikus jelképpé azonban azáltal vált, hogy 1939 őszén három hét alatt a lengyel nemzet legmegvetettebb tagja lett. Az éveken át ünnepezt hős, csatákban, hadjáratokban győztes katona, a köztársasági elnöki poszt várományosa – aki verseket írt és a hadgyakorlatokra is magával vitte festőállványát és palettáját – alkalmatlan hadvezérként, mi több, dezertőrként írta be nevét a lengyeliség kollektív emlékezetébe. Nem azért, mert elveszítette a Németország által 1939. szeptember 1-jén Lengyelország ellen indított háborút..., hanem azért, ahogyan elveszítette. „Azt a háborút senki se nyerhette volna meg, se Nagy Sándor, se Caesar, se Napóleon” – jegyzi meg védelmében a kiváló lengyel történész, Zbigniew Wójcik. A lengyel hadsereg „első katonája” azzal követte el az első nagy hibát, hogy belésulykolta honfitársaiba: az ország – politikai, katonai vezetőivel és hadseregével együtt – minden tekintetben felkészült a küszöbön álló háború megvívására. De az adott történelmi helyzetben tehetett-e volna mást?

A fővezér mint jelkép

Stanisław Jankowski építészmérnök, akit majd 1941-ben Angliában képeznek ki ejtőernyős hírszerzőnek és diverzánsnak, s „Agaton” fedőnéven lesz tagja a föld alatti lengyel állam Honi Hadseregének, így emlékszik vissza 1939 augusztusának varsói hangulatára: „Az utolsó pillanatig nem hiszünk a háború kiterésében. Tudjuk, hogy nem engedünk. És úgy tetszik, hogy ez a rendíthetetlen eltökéltség elégséges záloga lehet a békének. Tudjuk, és Hitler ugyanolyan jól tudja – ámítjuk magunkat. Ijesztgethet, zsarolhat, de nem támad meg bennünket. Felkészültünk a háborúra, mert ez volt a feltétele annak, hogy elkerüljük. A Köztársaság dogmaszerűen katonai titokként kezelt védelmi képessége is táplálja tudatlanságunkat és naiv hitünket. A bombázórajokkal zsúfolt égboltot ábrázoló plakátokon Rydz-Śmigły látható, s alatta a tőle származó aforizma: »az erőszakra az erőszakot elhárító erő a válasz«.

Edward Rydz-Śmigły

A plakát csak fotómontázs; de a lengyel katona hősiessége valóság. Emellett a háború-nyertes nyugati szövetségeseinkre is számíthatunk.”

A propagandisztikus falragaszok nem Ignacy Mościcki köztársasági elnököt ábrázolták, hanem az ország formálisan másodiknak számító vezetőjét, a marsall egyenruhában bizakodón jövőbe tekintő Rydz-Śmiglyt, aki – beszédes jelképként – mindenki mást elta- kart. Plakátját nem a Varsóba bevonuló német katonák távolították el, hanem – „rögtönítéletként” – maguk a fővárosiak. Zbigniew Wójcik, aki kisgyerekként ismerte Rydz-Śmigly tábornokot, a lengyel hadsereg inspektorát, mivel családja – kormányőr apja révén – vele egy házban lakott, jegyzi meg, hogy a történelmi értékelésnek nemcsak mindig kritikusnak, szigorúnak, hanem igazságosnak is kell lennie... Igazságosnak Rydz-Śmiglyről ítélkezve is, aki ugyan szeptember 17-én éjfél után valóban elhagyta Lengyelországot, de azzal a céllal, hogy a szövetséges Franciaországból irányítsa a további küzdelmet.

Nemcsak Zbigniew Wójcik lép fel a marsall védelmében. Rehabilitálásának, azaz igazságos megítélésének igénye már 1981-ben, a Szolidaritás idején is felmerült. Ennek kapcsán megfogalmazható a kérdés; az 1939-es szeptemberi drámáért Rydz-Śmigly lett volna a legfőbb felelős? Ő jelképezte volna egy személyben a vezérkar, a kormány és a köztársasági elnök tehetetlenségét? Vagy bűnbak csupán? Vajon nem a nagy ellenfél, az 1939. szeptember 30-án Párizsban emigráns kormányt alakító Władysław Sikorski tábornok és hívei

formáltak és vették a kollektív történelmi emlékezetbe a róla ma is élő képet: az államférfiként rossz döntéseket hozó, botcsinálta politikusét, a fővezéreként felsült katonáét és a nemzetét cserbenhagyó „szökevényét”?

Akiket internálnak és akik kormányt alakíthatnak

Való igaz, a végzetes szeptemberben mind a cselekedetei, mind a mulasztásai ellene szólnak. A Rydz-Śmigły-vezette hadműveleti iroda a német–lengyel háború harmadik-negyedik napján elveszítette ellenőrző- és irányító-képességét az egymástól mind elszigeteltebben harcoló lengyel hadtestek fölött, miközben egy német páncélos oszlop feltartóztatatlanul nyomult délnyugat felől Varsó felé. A megjelenése által kiváltott pánik hatására a lengyel kormányzervek már szeptember 7-én elhagyták Varsót, a fővezér törzse pedig másnap áttette székhelyét előbb a breszti erődbe, pár nappal később Włodzimierzbe, a hónap közepén a II. Köztársaság délkeleti szegletében fekvő Kolomeában, majd onnan a szövetséges Románia határán fekvő Kutyba.

Tizennyolc órával azt követően, hogy a Vörös Hadsereg szeptember 17-én hajnalban egymillió katonájával átlépve az 1400 kilométeres keleti határt támadást intézett Lengyelország ellen, a lengyel vezérkar, a kormány és a köztársasági elnök – hivatalnokok, katonák és civilek tömegeitől kísérve – Romániába menekült. A határt éjjel után egy és két óra között lépték át. Az állam és a hadsereg vezetőit, akik meg voltak győződve arról, hogy akadálytalanul átjuthatnak Franciaországba, azonnal internálták. Voltak azonban, akik – francia közbenjárásra – továbbutazhattak Párizsba. Többek között a legfelsőbb francia kormánykörök támogatását élvező és tíz éve a hatalmon lévő „piłsudskisták” ellenzékének számító Władysław Sikorski tábornok. Szeptember 30-án az ő vezetésével alakult meg az emigráns lengyel kormány Párizsban. Ahhoz, hogy ez jogszerűen történjék, előbb le kellett mondatni Ignacy Mościcki köztársasági elnököt, aki miután a franciák által is sürgetett kérésnek eleget tett, Romániából Svájcba távozhatott. A Lengyelek Világszövetségének addigi elnökéből köztársasági elnöké avanszált Władysław Raczkiewicz pár órával Sikorski kinevezése előtt tette le a köztársasági elnöki esküt. A románok által szigorú házi őrizetben tartott Rydz-Śmigły október 23-án kelt levelében szólította fel, hogy köszönjön le a fővezéri posztról. A marsall négy nappal később aláírta a lemondó nyilatkozatot. Ezt követően átmenetileg a fővezér is Sikorski lett, aki a miniszterelnöki poszt mellett a hadügyminiszteri és az igazságügyminiszteri tárcát is megkapta.

Sikorski legfontosabb feladatának egy új lengyel hadsereg francia földön történő felállítását tartotta, s azt, hogy a „piłsudskista kurzusban” szerepet vállalt politikusokat, fő tisztségviselőket, katonai vezetőket – a törzstisztekig bezáróan – a honi konspiratív közéletből és az emigráció politikai tevékenységéből kizárja s lehetőség szerint felelősségre vonja. Ez, különösen az esküjükre hivatkozó katonák esetében, nehéz feladatnak bizonyult, s hosszú távon károsan osztotta meg az emigrációt.

A konspiráció lengyel hagyományai Rydz-Śmigły életrajzában

Rydz-Śmigły mintha a legnehezebb körülmények között magára talált volna... Internálása kezdetén azzal bízta meg Edward Galinat vezérkari őrnagyot, hogy juttassa el a még harcoló Varsóba a föld alatti katonai ellenállási szervezet létrehozására szóló parancsát. Galinat őrnagy szeptember 26-án Stanisław Riess berepülő pilótával együtt, akinek sikerült a „lefoglalt” lengyel repülőket őrző románok bizalmába férkőznie, egy fortélyosan „visszaszerzett” bombázóval – a román örök puskalövéseitől kísérve – levegőbe emelkedik, s pár óra múlva a német légvédelmi ágyúk tüzeiben leszáll Varsó legnagyobb közterén, a Mokotówi mezőn. Az általa hozott parancs arra szólította fel a Varsó védelmét irányító lengyel tábornokokat, hogy Lengyelország Győzelmének Szolgálatára néven hozzanak létre egy fegyveres ellenállási mozgalmat. Amikor két nappal később Varsó kapitulált, s 29-én délután a fővárosba bevonultak a német csapatok, már formálódóban volt a lengyel föld alatti hadsereg. És ennek létrehozásában így némi elismerés Rydz-Śmigłynek is kijár.

A lengyel politikusok és katonai vezetők a XIX. század végétől jártasak voltak a föld alatti közigazgatási és katonai struktúra kialakításában, az illegális oktatási hálózat s a kulturális élet megszervezésében. A lengyel állam 1918-as létrejöttében meghatározó szerepe volt a mind a polgárokat, mind a katonákat átható konspirációs tevékenységnek.

A galíciai Brezánban született és árvaként nevelkedett Edward Rydz, aki rajz tehetségének és pártfogóinak köszönhetően a krakkói Képzőművészeti Akadémián tanulhatott, már húszévesen bekapcsolódott a konspirációba. Ez az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező Galiciában nem járt veszéllyel, mert az osztrák kormány, különösen a hadsereg főparancsnoksága támogatta a majdani háborúban az oroszok ellen bevethető félkatonai jellegű lengyel lövészegyletek megalakítását. Józef Piłsudski is emiatt teszi át 1908-ban tevékenységének színterét az oroszországi len-

gyel területekről Galíciába. Vele együtt olyan kiváló fiatal emberek vesznek részt a későbbi (I. világháborúban komoly szerephez jutó) lengyel légió törzsalakulatainak szervezésében, mint Władysław Sikorski és Kazimierz Sosnkowski, akik a lengbergi műegyetemen szereznek mérnöki oklevelet, valamint a Śmigły fedőnevet felvevő Rydz, a költő, festőművész, tartalékos tiszt. Mindhárman kitüntetik magukat az I. világháború harcterein.

Rydz-Śmigły is az első vonalban harcol, s érdemeinek elismeréseként 1916 májusában már ezredes. Amikor Józef Piłsudski a központi hatalmak vereségét érezve, a szakítás ürügyeként 1917 nyarán megtagadja, hogy a lengyel haderő a német császárra esküdjön fel, s ezért internálják, Rydz-Śmigłyt bízza meg a Lengyel Katonai Szervezet (POW) főparancsnokságával. Ez a konspirációs szervezet az orosz, német és osztrák–magyar csapatokat azzal a céllal hálózta be, hogy a soraikban küzdő lengyeleket számon tartsa és olyan virtuális hadsereggé szervezze, amely – a nemzetközi helyzet kedvező alakulása esetén – az Európa térképre visszakérülő Lengyelország valóságos hadserege lehet.

Rydz-Śmigły eleget tesz ennek a gyors helyzetfelismerő készséget, kiváló szervezőképességet, személyes bátorságot igénylő veszélyes megbízatásnak. Az 1918 végén képlékeny határok között megalakuló Lengyelország 1919-es és 1920-as háborúiban ezredet, hadosztályt, hadműveleti csoportot egyaránt vezet. Miután 1920 áprilisában tábornokká nevezik ki, ő lesz a Szemen Petlura ukrán atamán szövetségében Kijev elfoglalására induló 3. lengyel hadsereg parancsnoka, az ukrainai hadjárat kudarca után pedig a Tuhaceszkij-vezette Vörös Hadsereg feltartóztatására, majd visszaverésére a Varsó által kettéosztott visztulai–wieprzi front középső szakaszának parancsnoka. E poszton a 16. szovjet hadsereg szétverésével érdemelte ki a legmagasabb lengyel katonai kitüntetést, a Virtuti Militarit.

Piłsudski intelme és öröksége

Józef Piłsudski 1926. májusi katonai hatalomátvételekor Rydz-Śmigły a vilnai katonai körzet parancsnokaként, ha nem is lelkesen, de jelentős erővel támogatja egykori felettesét – ellentétben a lengbergi katonai körzet e tekintetben tétlen parancsnokával, Władysław Sikorski tábornokkal s a csapdahelyzetből öngyilkossági kísérlettel kiszabadulni próbáló poznani körzetparancsnokkal, Kazimierz Sosnkowski tábornokkal. Minden bizonnyal ennek köszönheti, hogy az 1935-ben elhunyt Józef Piłsudski marsall szóban rátestálja a posztját, noha mind Sosnkowskit, mind Sikorskit tehetségesebbnek tartja.

Piłsudski az 1920-as évek második felében sajátosan autokratikus rendszert hozott létre, amelyben a parlamentarizmus szükséges díszlet volt csupán. A szejm legfőbb feladata a költségvetés megszavazása – vallotta. – Padsoraiból eltávolítandók az „agresszív” ellenzékiek. A válságokkal bombázott országot felkészült kormánynak és tekintélyes vezetőnek kell irányítania okos egyetemi professzorokra és jó katonákra támaszkodva. Így lett 1926 májusa után háromszor is miniszterelnök Kazimierz Bartel, a lengbergi egyetem matematika- és ábrázoló geometria professzora, s köztársasági elnök Ignacy Mościcki, a nemzetközi híru kémikus, a lengyel vegyipar egyik megeremtője.

Piłsudski bizonytalannak látta a weimari Németország és a diktatórikus eszközökkel irányított Szovjetunió közé ékelődött, 1918-ban újjászületett Lengyelország jövőjét. Hitler hatalomra jutása senkit nem tölthetett el nagyobb aggodalommal, mint őt. Ezért javasolta a francia politika legbefolyásosabb vezetőinek, hogy azonnal indítsanak Németország ellen közösen preventív háborút. Tisztában volt azzal, hogy az egy évvel később Hitlerrel megkötött megnemtámadási szerződéssel – (1932-ben ugyanilyen szerződést hozott tető alá a Szovjetunióval is) – csak elnapolni képes a Lengyelországot fenyegető veszélyt.

Az általa külügyminiszterré emelt Józef Beck ezredes elé azt a külpolitikai irányelvet tűzte, hogy Lengyelország mind Hitler Németországától, mind Sztálin Szovjetuniójától tartson egyenlő távolságot. A lengyel kormány ennek jegyében utasítja el 1938-ban Franciaországnak azt a – (Moszkva által sugallt) – kérését, hogy Csehszlovákia megsegítésére engedje át Lengyelországon a Vörös Hadsereget. A lengyel döntéshozók meggyőződése szerint a beleegyezés automatikusan a keleti területekről való lemondást jelentette volna. Amikor 1938 őszén Józef Lipski berlini lengyel nagykövetnél Hitler áll elő azzal az egyébként Ribbentrop és Göring pár héttel későbbi varsói útja során is megismételt javaslattal, hogy közösen indítsanak háborút a Szovjetunió ellen, a lengyel kormány azt természetesen ugyancsak elutasítja: tisztában van azzal, hogy egy ilyen erkölcsileg, politikailag is vállalhatatlan akcióval Lengyelország elveszíti azokat a nyugati területeit, amelyek 1918-ig a Német Császársághoz tartoztak.

Rydz-Śmigły – a politikus

A hadsereg főparancsnoka a törvény szerint Mościcki köztársasági elnök volt. Őt a Piłsudski halála után a lengyel hadsereg főfelügyelőjévé kinevezett Edward Rydz-Śmigły követi a katonai hierarchiában. Ő azonban nem éri be a „másodhegedűsi” szereppel. Hogy Mościcki kielégítse becsvágyát, az ország védelmi

képességének fejlesztésére 1936 májusában létrehozta a Köztársasági Védelmi Bizottságot, s titkárságának élére Rydz-Śmigłyt állítja. Ettől kezdve semmi lényeges nem történhet a „titkár” beleegyezése nélkül. Nem véletlen, hogy az elkövetkező időkben kivétel nélkül csak tábornokok váltják egymást a miniszterelnöki bársonyszékben. Rydz-Śmigły tábora hónapról hónapra növekszik, s ez aggodalommal tölti el Mościckit. Sajátos módon akarja megakadályozni az esetleges katonai hatalomátvételt. 1936 novemberében fővezérré és Lengyelország marsalljává nevezi ki Rydz-Śmigłyt, tudtára adva, hogy mandátumának 1940-ben esedékes lejárta után ő lesz a köztársasági elnök.

A fővezér-marsall belpolitikailag több irányban tájékozódott, de az ellenzékiekkel – többek között az 1928-ban rendelkezési állományba helyezett Władysław Sikorski tábornokkal és az 1930-as évek elején meghurcolt „bal-közép” szejm-képviselőkkel – nem állt szóba. A nagy nemzeti összefogás jegyében kísérletet tett ugyan a baloldali Lengyel Néppárt megnyerésére, de amikor annak 1936-os pütkösi rendezvényén egy csoport az emigrációba kényszerített néppárti vezetőt, Wincenty Witost éltette, megsértődött, és faképnél hagyta a tiszteletére összegyűlt százötvenezer fős tömeget. Tartósabb kapcsolatot alakított ki a Mussolini eszméitől áthatott, fasizálódó Nemzeti Radikális Mozgalommal és annak ifjúsági szervezetével, amely antiszemizmusával és szélsőséges nacionalizmusával tovább növelte a szociális gondokkal, gazdasági bajokkal, nemzetiségi problémákkal táplált belpolitikai feszültséget Lengyelországban. Az így kialakult helyzet hamis illúziókkal történő ellensúlyozása – mármint-hogy Lengyelország a világ nyolcadik hatalma, s joga lenne gyarmatokra – hosszú távon visszatetszést keltett.

Rydz-Śmigły – a katona

Amikor Rydz-Śmigły katonaként gondolkodott, döntései alapjában véve reálisak voltak. Mert tudta, hogy a lengyel haderő – mondhatták bár az ellenkezőjét a nyilvánosságnak – egy korszerű háború sikeres megvívásához gyenge. Egyetértett Tadeusz Kutrzeba tábornokkal, az egyik legkiválóbb lengyel stratégának az esetleges német–lengyel háborúra vonatkozó elemzéseivel. Ezek szerint Lengyelország belátható időn belül nem lesz képes támadó háborút vívni erős szövetséges nélkül. Védelmi képessége is csak abban az esetben lehet megfelelő, ha hatékony tankelhárító fegyverzettel és ütőképességű légvédelemmel rendelkezik, továbbá jelentős területek feladására kész.

De képes lehetett-e az alig húsz éve fennálló, gazdaságilag eltérő fejlettségű, egykor más-más államokhoz tartozó területekből összeillesztett, lakosságát tekintve többszörösen megosztott Lengyelország önerőből hatásosan fegyverkezni, hadseregét modernizálni? Rydz-Śmigły szinte késhegyig menő harcot folytatott Eugeniusz Kwiatkowski pénzügyminiszterrel, aki az 1920-as években a Gdynia nevű kis halászfalu helyén modern kikötővárost épített fel, hogy a hadsereg minél nagyobb arányban részesedjék a költségvetésből. A kiváló gazdasági szakemberként ismert Kwiatkowski azt vallotta, hogy a hadsereg korszerűsítését, fejlesztését csak modern ipar alapozhatja meg. Többek között ebből a célból döntött egy Központi Ipari Körzet kialakításáról a szegénynek számító Kielcei vajdaságban. Ez a vállalkozás hatalmas tömegeket juttatott munkához, s csökkentette a társadalmi robbanás veszélyét is. Kwiatkowski tiszttában volt az ország gazdasági teljesítőképességével, nem kivételezhetett a hadsereggel sem, amelynek a szejm által megszavazott költségeit is rendre megnyirbálta. Úgy vélte, az erőfeszítés gyümölcseit évek múlva mindazonáltal a hadsereg is élvezni fogja.

Az idő azonban sürgetett. Németország 1935-ben és 1936-ban összesen 31 milliárd márkát (65 milliárd zloty) költött fegyverkezésre, Lengyelország negyvenszer kevesebbet. A különbséget nem lehetett kiegyenlíteni közadakozásból vásárolt géppuskákkal. A lengyel mérnökök tervezőasztalain világszínvonalú repülőgépek, páncéltörő ágyúk, géppisztolyok, pisztolyok születtek, de sorozatgyártásukhoz hiányzott a tőke. A megszülető modern lengyel hadiipar páncéltörő ágyúinak első tizenöt darabját azért szállították le Angliának, hogy az így kapott pénzen a lengyel hadseregnek is jusson belőle egy ingyenes darab.

Bizonytalan szövetségesek

A Kutrzeba tábornok által kívánatosnak tartott erős szövetségest Franciaország jelentette, amelyben a lengyel politikai elit vakon bízott. Pedig el lehetett volna azon gondolkodni, hogy ugyan Rydz-Śmigły 1936-os franciaországi látogatása során vendéglátói a lengyel hadsereg modernizálására – évi egymilliárdos bontásban – négy-milliárd frank kölcsön folyósítására vállaltak kötelezettséget, de a háború kitöréséig egyetlen frankot sem utaltak át. Az is aggodalommal tölthette el a lengyel katonai vezetőket, hogy 1939 májusában a francia vezérkarral ugyan megállapodtak a segítségnyújtás részleteiben, de az ezt rögzítő dokumentumot sohasem írta alá a francia vezérkari főnök, Maurice Gamelin tábornok. Maga

Rydz-Śmigły mintha tudta volna, mi várható a franciáktól: 1938 őszén August Hlonddal, Lengyelország primásával a háború eshetőségéről bizalmasan beszélgetve azt mondta, hogy a technikailag felkészületlen Franciaország vereséget szenved Németországgal szemben. A vereséget így Lengyelország se kerülheti el...

A másik ország, amelyre Lengyelország elvileg számíthatott, az Egyesült Királyság volt. Csehországnak a III. Birodalomba történt bekebelezését követően március 31-én maga a „békebarát” miniszterelnök, Navile Chamberlein jelentette be: „Ha Lengyelország függetlenségét közvetlen fenyegetés éri, s a lengyel kormány érdekei úgy kívánják, hogy fegyveresen ellenálljon, Ókirályi felségének kormánya minden lehetséges eszközzel azonnal Lengyelország segítségére sietne...” Április 6-án Józef Beck londoni látogatásakor közleményt adtak ki, amelyben kilátásba helyezték a brit–lengyel katonai szövetség megkötését, amit Hitler azonnal kihasznált a német–lengyel megnemtamadási szerződés felmondására. A viszontválasz lengyel részről Beck külügyminiszter május 5-én elhangzott parlamenti beszéde volt, amelyben leszögezte: „Mi Lengyelországban nem ismerjük a mindenáron való béke fogalmát. Az emberek, a nemzetek és az államok életében csak egyetlen felbecsülhetetlen értékű dolog van. És ez a becsület!”

Józef Beck egyszeriben a legnépszerűbb ember lett Lengyelországban, de ez mit sem változtatott azon a tényen, hogy Anglia teljesen felkészületlen volt a háborúra. Hadiflottáját ugyan a legerősebbnek mondhatta a világon, de a kontinensen alig rendelkezett szárazföldi csapatokkal, s légierejének fejlesztése is éppenhogy elkezdődött. Mikor Londonban elrendelték az általános hadkötelezettség bevezetését, Hitler már a Lengyelország elleni hadművelet kidolgozására szólította fel tábornokait, s a tannenbergi csata huszonötödik évfordulójának megünneplése ürügyén jelentős katonai erőt helyezett át Kelet-Poroszországba.

Egyes történések kételyei

Ilyen bizonytalan szövetségeseikkel a háta mögött nem lett volna-e bölcsőbb, ha a lengyel politikusok nem utasítják el 1939 januárjában Ribbentrop arra vonatkozó javaslatát, hogy a lengyel fél egyezzen bele „Danzig Szabad Város” Németországhoz való csatolásába (mert az egyébként se volt része Lengyelországnak), illetve a tengerhez vezető „korridor fölötti” exterritoriális autópálya és vasútvonal megépítésébe? – teszik fel kérdést a lengyel történések közül többen is – Jerzy Łojekkel az élen. (A „területen kívüli” út- és vasútvonal megépí-

tését az 1920-as évek második felében, a lengyel–német viszony rendkívüli elmérgesedése idején maguk a lengyelek vetették fel.) Időt kellett volna nyerni – akárcsak néhány hetet is... Hitler októberben már nem robbantotta volna ki a háborút, mert az őszi ködben nem bombázhatott volna a Luftwaffe, s a sártengerben elakadtak volna a Wehrmacht páncélosai. Húzni kellett volna az időt. Legalább tavaszig... Bármilyen áron is...

Ribbentrop javaslatának – amelybe beletartozott a megnemtamadási szerződés huszonöt évvel történő meghosszabbítása – kategorikus lengyel elutasítására válaszul fordult Hitler arccal Moszkva felé. A két totalitárius hatalom egymás iránti hangneme márciusban változik meg érzékelhetően, válik mindinkább baráti-vá... A végeredmény: az augusztus 23-ról 24-re virradó éjszaka megkötött megnemtamadási szerződés és a Lengyelország felosztását dokumentáló titkos záradék. Hitler a Sztálinnal történt megegyezés nélkül nem robbantotta volna ki a háborút. A megegyezés ára a lengyel állam közös felszámolása volt.

A brit–lengyel katonai szövetség megkötése augusztus 25-én, és ami utána történik...

A titkos záradékról Anglia és az Egyesült Államok – a moszkvai német követség egyik munkatársa révén – nyomban tudomást szerzett. Az Egyesült Királyság a hónapok óta elnapolt katonai szövetségkötést augusztus 25-én Londonban azonnal tető alá hozta. A lengyel diplomácia ekkor is elkövet egy végzetesnek bizonyuló hibát. Nem ragaszkodik ahhoz, hogy – akár nem néven nevezve – a hadüzenet ne csak Németországra vonatkozzék, hanem minden más olyan országra, amely megtámadja Lengyelországot (vagy Angliát). A lengyel tárgyaló fél legfőbb gondja, hogy Mussolini Olaszországa – amellyel a varsói kormány jó kapcsolatot tart fenn – ne szerepeljen a dokumentumban. S hogy ezt elérik, sikernek könyvelik el. (Anglia pedig kimondatlanul azzal elégedett, hogy a Szovjetunió nem kerül be a szövegbe, vagyis a szövetség Angliát csak Németországgal szemben kötelezi el Lengyelország mellett.)

Hitler eredetileg augusztus 26-ra tervezte a Lengyelország elleni támadás megindítását. A londoni szövetségkötés hírére a háború kezdetét szeptember 1-jére halasztotta, s a lengyelek számára eleve elfogadhatatlan feltételeket szabott: nem csupán „Danzig Szabad Város” beolvasztását, hanem jelentős határvidéki lengyel területek elcsatolását is követelte közvetlenül vagy népszavazással. Hitler csak az angolokat és a franciákat tájékoztatta a Lengyelországnak támasztott követelésekről,

amelyeket nem gondolt komolyan. Ettől függetlenül a brit és a francia diplomácia tárgyalókésznek mutatkozott. A varsói francia és angol nagykövet augusztus 29-én visszavonhatja Rydz-Śmiglyvel az általános mozgósítást 13 órakor elrendelő parancsot, amelyet azért adott ki, mert hírszerzői arról tájékoztatták, hogy Szlovákia területén is német egységek vonulnak a lengyel határ felé. „Az általános mozgósítás elrendelése eleve negatív hatást okozhat Hitler magatartására. Alááshatja a béke megmentésére tett próbálkozásainkat” – érvelt szemrehányással a francia és az angol nagykövet.

Másnap az utolsó békekísérlettel felsült berlini angol nagykövet, Navile Henderson dolgavégezetlenül távozik Hitlertől. A lengyel fővezér több mint huszonnégy óra múltán ismét elrendeli az általános mozgósítást. Sok száz lengyel tartalékos fizetett az életével azért, mert az augusztus végére kijelölt gyülekezési pontokra tartó vonatokat szeptember első napjaiban már tervszerűen bombázta a Luftwaffe.

A támadó háború helyett „ülőháború”

Kutrzeba arra vonatkozó javaslata, hogy háború esetén a Visztula vonaláig adják fel Lengyelország nyugati és középső területeit, még csak megfontolás tárgyát sem képezte. A lengyel vezérkar eltökélt volt, hogy megvédi a Kelet-Poroszországgal együtt 2500 kilométeres lengyel–német határt. Lengyelország sikeres védelmére csak akkor lett volna esély, ha a 110 hadosztállal rendelkező nyugati szövetségesek a szeptember közepére ígért offenzívát megindítják a gyenge német erőekkel, mindössze 26 hadosztállal védett határ mentén húzódo német Siegfried vonal ellen. Hitler tudta, hogy a franciák nem rendelkeznek támadási tervvel. A Maginot-vonal bevehetetlenségében bízva csak védelmi háborúra rendezkedtek be. És egy új Napóleon, aki mindezek ellenére a támadás mellett dönt, nemesak a Visztula, hanem a Rajna mentén sem bukkant fel.

Józef Beck még szeptember 7-én azt javasolta a lengyel fővezérnek, hogy székhelyüket Lembergbe tegyék át a fenyegetett Varsóból, s kihasználva a város korszerű híradóhálózatát, infrastrukturális adottságait és hatalmas tartalékait, ott alakítsák ki az ellenállás központját. Ezt javasolja Kazimierz Sosnkowski tábornok és ezt tartja elfogadhatónak Władysław Sikorski is, aki hiába kilincsel beosztásért Rydz-Śmigly marsallnál. A déli lengyel front parancsnoka, Sosnkowski tábornok meg van győződve arról, hogy a még harcoló lengyel hadseregrészek Délkelet-Lengyelországban történő összevonásával hetekig – a tél beálltával – hónapokig elhúzva a háborút,

kikényszeríthetik a nyugati fronton tétlen angol és francia hadosztályok támadását. Ennek feltétele a barátián semleges Magyarország és a szövetséges Románia közelsége mellett a Szovjetunió semlegessége.

A tervet Rydz-Śmigly marsall már Bresztben utasítja el... Az itt töltött napoknak azok voltak a legreménytelibb pillanatai, amikor a francia katonai misszió főnöke, Faury tábornok átadta Rydz-Śmiglynek az általa jól ismert francia vezérkari főnök arról szóló táviratát, hogy szeptember 17-én az egész nyugati fronton megindul a szövetségesek támadása. Néhány órával később a lengyel fővezér újabb táviratot kap, amelynek a párizsi lengyel katonai misszió főnöke, Stanisław Burchardt-Bukacki tábornok a feladója. „Megkaptam Gamelin tábornok marsall úrnak küldött táviratát. Kérem, e távirat egyetlen szavának se higgyenek, mivel a bejelentett nagy francia–angol offenzíva előkészületeire semmiféle jel nem utal” – írta kertelés nélkül, nyersen. Nem tudni az ezáltal kiváltott sok tompításból javasolja-e a francia nagykövet, Leon Noël Józef Becknek, hogy a lengyel kormány tegye át a székhelyét Franciaországba.

A hátbatámadás napján

A lengyel vezérkar szeptember 15-én költözik át Kolomeába. Mintha Rydz-Śmigly az eseményektől hátrahátrétna magát sodortatni... Mintha minél távolabb akarna kerülni a Dél-Lengyelországban is gyorsan közeledő német csapatoktól. Nem tudja, hogy a németeket leghatásosabban Lemberg előtt egy, a lengyelek által nem ismert dokumentum feltartóztatja: a Molotov-Ribbentrop-paktum. Sztálin szeptember közepén arra kérte Hitlert, hogy ezt követően a Luftwaffe repülőgépei se sértsék meg a Szovjetunióhoz tartozó lengyel területek légterét. *Ezt követően.* Vagyis a Vörös Hadsereg támadása után...

A lengyel kormány szeptember 16-án már a besszarábiai átkelőhely szomszédságában fekvő Kutyban van. Itt éri Rydz-Śmiglyt szeptember 17-én kora reggel a letaglózó hír, hogy a Vörös Hadsereg átlépte a Lengyel Köztársaság keleti határát, s egyes határvédő alakulatok harcban állnak a betolakodókkal. Hogy az aznap hozott intézkedéseket is pánikszzerű kapkodás jellemzi, azt talán már meg is lehetne érteni... Ha nem egy nemzet sorsáról volna szó...

Szeptember 17-én egy távlatos politikában gondolkodó államvezetés számára nem az lett volna a legfontosabb feladat, hogy az országot elhagyja, hanem hogy nyilvánvalóvá tegye a világ számára: a sztálini Szovjetunió ugyanolyan agressziót követett el Lengyelország ellen, mint Hitler III. Birodalma – szögezi le a Rydz-Śmiglyvel és Beckkel szemben rendkívül kritikus

történész, Jerzy Łojek. (Apját pár hónappal később Katyńban lövik majd agyon.) Ezt csak úgy lehetett volna elérni, ha a kormány lengyel területen maradva felveszi a harcot az új agresszorral szemben, és legalább néhány napon át folytatja a küzdelmet. Hogy ettől legyen hangos a világ... Rydz-Śmigłyék azonban semmiféle erővel nem rendelkeztek Kołomeában és Kutyban. Pedig ha villámgyorsan döntenek, ilyen erő a rendelkezésükre állhatott volna.

Először is a határról visszavonuló lengyel csapatokkal fel kellett volna robbantatni a Dnyeszter és a Prut hídjait. Azonnal Kołomea térségébe lehetett volna rendelni Stanisław Maczek ezredes Tarnopolban tartózkodó 10. gépesített lovashadosztályát. A harcképességét – az addigi tizenhat napos küzdelem ellenére is – eredményesen megőrző lengyel hadosztálynak ugyan százhusz kilométert kellett volna megtennie Kołomeáig, de a jól megépített országúton az élen haladó csapatok estig elérhették volna a város térségét. Bár a legdélibb határszakaszt átlépő szovjet csapatok közelebb voltak Kutyhoz, de a nehezen járható utakon közeledve a visszahúzó határvédelmi zászlóaljak csekélyebb erőkkel is eredményesen lassíthatták volna előnyomulásukat. Az indulást elrendelő parancsot Maczek ezredesnek azonban csak délután 16 órakor küldték el, szinte egy időben azzal a keleten „feltehető” lengyel egységeknek szóló utasítással, hogy a benyomuló Vörös Hadseregnek csak akkor álljanak ellen, ha egyértelműen támadás érné őket.

A szovjet haderő – a felszabadító szerepét játszva – az esetek többségében kerülni igyekezett az összecsapást. Ettől függetlenül nem egy visszahúzó lengyel határmenti zászlóalj, csapat, csapattörzsek kemény harcot vívott a betolakodó ellenséggel. (A Vörös Hadsereg a hivatalos jelentés szerint 737 halottat és 1862 sebesültet vesztett a lengyel hadjáratban. A valóságban ennél jóval nagyobb volt a vesztesége.) Azokat a lengyel tiszteket, akik egyetlen puskalövés leadása nélkül kerültek fogságba, ugyanaz a sors érte, mint akik az utolsó tőlényig harcolva jutottak a szovjetek kezére: ezek is, azok is Katyń, Kalinyin és Mjednoje tömegsíraiban végezték 1940 tavaszán.

A rehabilitálás esélye

Rydz-Śmigłyt mind Józef Beck külügyminiszter, mind a francia nagykövet arról biztosította, hogy Románián keresztül szabad az út Franciaországba. A tragikus szeptember 17-én délben tartott utolsó minisztertanácsi ülésen azonban döntés született arról, hogy Romániát hivatalosan felmentik szövetségesi kötelezettsége alól. (Az 1926-ban kötött szövetségesi szerződés értelmében

szovjet támadás esetén a két országnak egymás segítségére kellett volna sietnie.) Ez a lovagias nyilatkozat mintegy hitelesítette a románok által már szeptember 6-án bejelentett semlegességet. A román kormánynak nem is kellett a fokozódó német és szovjet nyomásra hivatkoznia. Azzal, hogy internálta a lengyel kormány egyes minisztereit és a lengyel hadsereg vezetőit, katonáit, úgymond, csak a nemzetközi előírásoknak tett eleget. Emiatt Franciaország sajnálkozását fejezte ki, s Anglia felháborodott... Színlelésnek vehető mindkét állam reakciója, amely az internálás tényén mit se változtatott.

Rydz-Śmigłyt a lengyel kormány tagjaitól és tábornoktársaitól elkülönítve az Erdély és Havasalföld határán, a Töröcsvári-szoros térségében fekvő Dragoslavelén tartották szigorú házi őrizetben – közvetlen kíséretének tagjaival együtt.

Miután Franciaország 1940 júniusában pár hétig tartó enervált ellenállás után kapitulált Németország előtt, s a Sikorski tábornok által 1939 októbertől 1940 májusáig ott szervezett 85.000 fős lengyel hadsereg háromnegyed része odaveszett, Rydz-Śmigły úgy érezte, hogy Franciaország katasztrofális összeomlása és a Franciaországban felállított lengyel haderő pusztulása a dolog természetéből adódóan automatikusan más megvilágításba helyezi az ő háborús szerepét, s így rehabilitálja a személyét is. Miután látta, hogy a németek villámgyors tavaszi sikere az ő személyes sorsára semmiféle hatással nincs, de az ezt követő hónapokban Churchill egyetlen szövetségesévé előlépett Sikorski pozícióját se rengette meg, elhatározta, hogy visszatér a megszállt Lengyelországba, és bekapcsolódik a honi ellenállási mozgalomba.

A Magyarországon át Varsóba vezető út

Magyarországon menedéket talált híveinek egy szűk csoportja szervezte meg Rydz-Śmigły szökését, oly sikeres konspirációval, hogy mind a hitleri titkosszolgálat ügynökei, mind Sikorski kormányának bizalmasai azt jelentették róla 1941 elején, hogy Törökországban tartózkodik. A valóságban 1940. december 17-én hajnalban Arad térségében lépte át többedmagával a magyar határt.

Mind Horthy Miklós, mind Teleki Pál miniszterelnök kínos helyzetbe került volna, ha 1940 végén tudomást szerez arról, hogy a romániai internálásából megszökött Edward Rydz-Śmigły marsall, a lengyel hadsereg főfelügyelője és fővezére, aki 1938-as lengyelországi látogatásakor az egyik legszívélyesebb vendéglátója volt a kormányzónak, Budapesten lakik. Rydz-Śmigły menekülti státuszban Magyarországon tartózkodó és a Harcoló Lengyelország Tábora néven titkos szervezetet létrehozó

hívei azonban szigorúan ügyeltek a konspiráció legelembb szabályainak betartására és betartatására. Csoda, hogy a kilétéről tudomást szerzett magyar segítőtársak is hallgattak. Így Rydz-Śmigły tíz hónapon át nyugodt körülmények között készülhetett arra, hogy kijutva a németek által megszállt Lengyelországba, bekapcsolódhasson az ellenállási mozgalomba, s akár életének feláldozásával is lemossa az 1939 szeptemberében nevére tapadt szennyet, tisztázza akkor játszott szerepét.

Két kísérőjének segítségével 1941. október 25-én Rozsnyónál szökött át a szlovák–magyar határon, és november elején ért Varsóba. Vállalkozásának tulajdonképpeni célját azonban nem tudta elérni. A föld alatti harcra még közlegényként se tudott bekapcsolódni. Varsóba érkezése után egy hónappal szívrohamban meghalt. Halála okot adott különféle mendemondákra.

Ahogy Magyarországon és Lengyelországban álnéven élt, eltemetni is álnéven temették el. Egykori bajtársai, későbbi tábornoktársai, majd riválisai, Władysław

Sikorski tábornok szarkofágja a krakkói Wawel székesegyházának kriptájába került, Kazimierz Sosnkowski tábornok hamvait a varsói Szent János katedrálisban helyezték el. Edward Rydz-Śmigły Varsó történelmi temetőjében található sírhalmja is méltó környezetben áll: az 1939 szeptemberében és az 1944-es varsói felkelésben elesett hősök parcelláinak közelében.

A síron ma a hitleristák kijátszására szolgáló név – Artur Zawisza – alatt az igazi is olvasható. De miért pont Artur Zawisza? Akik ezen a néven Edward Rydz-Śmigły marsallt 1941 decemberében eltemették, pontosan tudták, ki az igazi Artur Zawisza. A lengyel áldozatkészséget jelképező összeesküvő diák, aki az 1830-31-es lengyel szabadságharc leverése után két évvel a legreménytelenebb helyzetben tért vissza harcolni a már csak nevében létező Lengyel Királyságba, ahol maroknyi partizáncsapata élén fogságba esett. Az orosz hadbíróóság halálra ítélte. Varsóban akasztották fel és temették el. Majdnem ugyanott, ahol Rydz-Śmigły.

KÁLNAY ADÉL

Hamvadó idő

*Látta nagyanyámat valaki,
amikor kezét a kilincsre tette,
és benyitott a homályos szobába?
Nagyapám már ott feküdt az ágyon,
az utolsó mosoly szája szögletében,
kezét összekulcsolva szépen,
ahogy feküdni szoktak az álmodók,
akiknek szép képeket vetít a
hosszú éjszaka.
Akkor nagyanyám odament az ágyhoz,
és végighúzta kezét a hideg homlokon...
Ki látta azt a kezet,
ráncaiban a nehéz éveket?
És már ment is, nem időzött,
mert dolog volt nagyapám körül,
tenni kellett a gyertyákat, virágot,
ott volt még a tükör is takaratlan.
Meg sem állt a barna fényű kép előtt,
amelyen mirtusszal fején illeszti arcát
ahhoz a szép férfiarchoz.
– mert olyan szép ember volt a nagyapád,
hogy amikor a boltba belépett
Ki látta nagyanyámat, amikor piros*

*arccal cukrot mért a boltban?
Mézszőke copfjai lesöpörték az
elszóródott szemeket a pultról,
és nem mert az ajtóra nézni,
ha az a szép ember lépett be rajta.
Egyszer a kezük összeért,
és sima volt még az a kéz,
mint a bársony.
Csak arrébb rebbent,
nem menekült,
hanem ott maradt ötven évig,
rebbenésnyire tőle.
Ki látta azokat az éveket?
Ki látta bennük nagyanyámat,
ahogy hordozza csendben terheit,
aztán végül már inkább csak álldogál,
ablaknál, kerítésnél, temetőben,
vagy a buszra várva álldogál a
permetező esőben, könnyű szélben,
és megadóan tűri szótlanul,
ahogy lassan szürke port szór
hajába a hamvadó idő...*